

BİR SÖYLENCE ÜZERİNE ÇÖZÜMLEME DENEMESİ: ANADOLU'DA ALKIZI/ALKARISI

Sibel ÖZBUDUN

ÖZET

Bu yazıda, Orta Asya, İran ve Anadolu'da yaygın olan ve lohusalarla yeni doğmuş bebeklere musallat olduğu düşünülen Alkızı/Alkarısı adlı ölümcül peri inancını daha geniş mitoslar sistemi çerçevesine yerleştirme girişiminde bulunulmakta ve kadim dişil bereket kültüyle ortaklaştığı noktalara işaret edilmektedir.

SYNOPSIS

In this article, it is attempted to place the Alkızı/Alkarısı (Red Bride), thought to be a deadly nymph attacking women who have recently given birth and to newborn babies, a common feature of the Central Asian, Iranian and Anatolian belief systems, in the broader context of ancient myths and its connections to the ancient fertility cults are pointed out.

Anadolu'da *al*, *albastı*, *alkarısı*, *alanası*, *alkızı* deyimleriyle tanımlanan peri ya da cadının, genellikle lohusa ve çocuklara, ancak ender olarak da gebe, gelin, güvey, erkek yolcu ve atlara musallat olduğu düşünülmektedir. Bu varsayımsal yaratık, köpek, kedi, oğlak, buzağı, tilki, örümcek, kuş, gelin, erkek, kefenli ölü, güzel kadın, acuze vb. çok farklı biçimlerde tasarlanmaktadır (Acıpayam, 1974: 75-77).

Anadolu folklorunun en yaygın figürlerinden biri olan *Alkarısı/Alkızı*, 1930'lu yıllardan bir yana halkbilimcilerin ilgisini sıkça çekmiş olmakla birlikte, ne ilginçtir ki, hakkında aktarılan bilgiler, 1930'lardan 1990'lara oldukça yalınkat ve adeta tek kaleminden çıkmışçasına kalıplaşmıştır (M. Zeki 1932; Ünver 1936; Ş. Sabri [Ülkütaşır] 1933, 1939a ve 1939b Köse 1964; Elçin 1965; Öztelli 1966; Soylu 1966; Maden 1991).^{*} Bu nedenle, *Alkızı/Alkarısı* tasarımının olası bağlantılarının irdelemesine

^{*} İranın kökenine ilişkin varsayımlar ileri süren İnan (1972)'yi kısmen bu eleştirisinin dışında bırakmak gerektiği kanısındayım.

geçmeden önce, sözkonusu halkbilimcilerin bu tasarımı nasıl betimlediklerine bir bakmak gerektiği kanısındayım.

L. Alkızı/Alkarısı Nedir?

1.1. Türk Halkbilimcileri Alkızı/Alkarısı'nı Nasıl Betimliyor?

Ülkütaşır (1939b), *Alkızı/Alkarısı*'nı şöyle betimlemektedir

Alkarısı, lohusa kadınlara, aynı zamanda atlara musallat olan korkunç bir mahlûktur. Bu mahlûk, uzun boylu, uzun parmak ve tımaklı, vücudu yağlı, siyah ve uzun saçlı, memelerini -dev anaları gibi- omuzlarından geriye atmağa muktedir, el ve ayakları gayet küçük, bilhassa lohusa kadınların ciğerleriyle müteayyış, al gömlek giyinmiş, türlü kıyafetlere giren hülâsa çok çirkin ve dişlek bir kadın, bazılarına göre de, bir kocakarı şeklinde tahayül edilmektedir.

Alkarısı, ekseriya büyük ahır (tavla) larda, viran ve ıssız evlerde, samanlıklarda bulunur. Geceleri atlara, bilhassa kısraklara binerek onları koşturup yorar, terletir, bindiği atın yelesini kadın saçları gibi örter.

Alkarısının, lohusa bulunan evlere ya bacadan aşağıya inmek suretile yahut gece yarısı herkes yattıktan sonra girdiği kanaati mevcuttur. Alkarısı, lohusalı evin önüne elinde ateş olduğu halde gelir, lohusanın yalnızlığını kollar. Hatta bu itikat dolayısıyledir ki, bazı kasabalarda, bilhassa köylerde, lohusa döşegini ocağa yakın yere yapmazlar. (...)

Alkarısının lohusa kadınlara tarzı tasallûtu şu suretle izah ve bu yolla da bir efsane nakledilmektedir.

Lohusa bir kadına ilk gününde yedirilen yemekle beraber bir kılın ağzına girmesidir. Bu kıl, Alkarısının kıl şeklini almış olan şahsiyeti olup lohusanın yediği ilk lokması ile beraber kursağına girer. (...) Artık bundan sonra lohusayı tahakkümü altına alarak onu hasta eder, nihayet ciğerlerini söküp alır ve bunları da suda ıslar, hasta da kırk gün içerisinde ölür.

Alkızı/Alkarısı'nın, çocuklara kadın giysilerinde, anası, teyzesi, ya da bir yakını olarak görüldüğüne de inanılmaktadır. (Kars yöresinde; Elçin 1965). Konya dolaylarında ise, lohusanın üzerine çöküp balık gibi birşeyler serptiği aktarılmaktadır ([Ongun] 1933). *Alkızı/Alkarısı*'na uğrayan, yani albasan lohusanın benzinin sarardığı, gözlerinin dalgınlaştığı, halsizleştiği, ağzının eğildiği, kollarının büzülüp çarpıldığı, lohusanın sürekli

uykulu olduğu, uykusunda karabasanlara uğradığı aktarılmaktadır (M. Şakir [Ülkütaşır] 1933).

Bu arazlar, halk arasında *lohusa hımması* olarak bilinen, doğum sonrası enfeksiyonların tüm organları sarması, ya da *septisemi* belirtileridir (Acıpayamli 1974).

1.2. Alkızı/Alkarısı'nın Çevresindeki Söylenceler

Ülkütaşır (1933)'da aktarılan şu söylence, kendisinden sonra kaleme alınmış birçok yazıya da kaynaklık etmiş benzemektedir:

Vaktile bir çoban, bir göl kenarında ayaklarını suya sokmuş, oturuyormuş. Çoban bu esnada su içinden bazı sadalar işitmiş. Kulak vermiş, işittiği bu seslerin birer çocuk ağlaması olduğunu anlamış. Halbuki Alkarısının çocukları açlıktan ağlayarak annelerinden yemek istiyorlarmış. Çocukların bu ağlamalarına karşı anneleri diyor ki: Çocuklarım bir saat kadar sabır edin burada oturan şu çobanın karısı lohusadır, ben şimdi gider, onun ciğerlerini çıkarıp getiririm, siz de yersiniz!... Çocuklardan biri sormuş ve demiş ki, anne, nasıl getirirsin?.. Alkarısı da: Ben bir kıl olur ve lohusanın yiyeceği yemeğin ilk lokmasına sarılır, onun kanına kolayca girerim onu amansız ederek hastalandırır ve ciğerlerini çıkarıp getiririm!...

Çoban bu konuşmayı işitmiş hemen evine koşup gelmiş. Bakmışki, hakikaten karısı hastalanmış. Yemek hazırlamışlar. Kadın ilk lokmasını ağzına götürürken çoban derhal ilerlemiş ve bu lokmayı elinden almış. Çoban aldığı bu lokmayı dağarcığına koyarak kıra, koyunların yanına dönmüş. Dağarcık içindeki bu kıllı lokma git gide büyümüş ve dağarcığı patlatarak çobanın arkasından yere insan şekline benzeyen bir kadın düşmüş, çobanın köpekleri bunu derhal parçalayarak öldürmüşler ve lohusa da şu suretle hastalıktan kurtulmuş.

Alkızı/Alkarısı'nın yakalanması bu söylenceye özgü bir tema değildir. Bu cadı/periyi yakalayan kişilerin ailelerine 'ocak' denmekte, ve *Alkızı/Alkarısı*' bu kişilerin soylarının yanına uğramadığı gibi, "al ocağı" sakinlerinin albastıya karşı koruyucu/sağaltıcı özelliği olduğu düşünülmektedir. *Alkızı/Alkarısı*'nı yakalamış kişilere ait eşyalar (*terlik*: başlık ya da *yağlık*: baş örtüsü) lohusanın yanına yerleştirilirse bu perit/cadının lohusanın yanına uğramayacağına inanılır (Ünver 1936).

Alkızı/Alkarısı'nın yakalanmasına ilişkin bir söylence, şöyledir:

Yozgad kasabası henüz teessüs etmeden önce, Abbas Ağa ailesinden birisi şimdiki kasabanın bulunduğu yerde mevcut or-

manlıktan geçerken bir su başında allar giyinmiş, sarışın, mavi gözlü bir kızın elindeki bir insan ciğerini suya vurmak üzere olduğunu görmüş. Hemen kıza doğru koşarak saçından yakalamış ve başındaki tılsımlı tarağı kapmış. Tılsımlı tarafının kapıldığını gören kız, hemen geriye dönerek tarağın iadesi için ricada bulunmuş ise de erkek dinlememiş ve atına binip kızın yanından uzaklaşmış. Kız, gayri ihtiyarı, tılsımının arkasından gitmeğe ve adamı takibe başlamış. Adam eve gelmiş, kız da onu takip etmiş. Kızı yakalamışlar. Kız bu evde tam üç yıl hizmet etmiş. Evden dışarıya çıkmamış, ev halkından başkasına görünmemiştir. Nihayet üç yılın hitamında yalvara yalvara tarağını geri alabilmiş. Fakat, buna mukabil Abbas ağa ailesinden herhangi bir kadının çenberi (baş örtüsü) Al bastıya tutulan bir lobusanın üstüne örtülürse hastalığının derhal iyi olması için kızdan el almışlar. Meğer bu, Al kızı imiş (Ülkötaşır 1939).

Alkız/Alkarısı'nı yakalamanın bir yöntemi de bedenine bir çuvaldız saplamaktır. Bu durumda da, cadı/peri ocaklarının hizmetine girmekte ve çuvaldız çıkartılana dek ona hizmet etmektedir. İşin ilginç yanı, *Alkız/Alkarısı*'nin, hizmetine girdiği ocağa bolluk, bereket getirmesidir.

Çok yaygın bir inanışa göre, bir vakitler köyün birinde böyle bir al karısı'nı yakalamışlar. Yedi yıl evde barındırıp çalıştırmışlar. Komşulardan kimse onun ne olduğunu bilmezmiş.

Bu al karısı bir gün hamur yoğurmuş, ekmek pişirecekmiş. Hamuru ekşimeğe terketmiş. Eşkiyene yakın, tandırı kalayıp ateş vermiş. O arada su lazım olmuş. Bakmış evde su yok. Evdekilere demiş ki, 'siz bu hamura ve tandıra göz-kulak olun, ben tandır inene kadar bir dönüm su alıp geleyim. Sonra külekleri (kovaları) alıp doğru çaya gitmiş. Çayın kenarında köyün çocukları oynuyorlarmış. Birden aklına gelmiş ve orada oynayan çocuklara: "ne olur, demiş, şu göğsümde bir iğne var, ben çıkaramıyorum, biriniz gelin de çıkarın." Ne bilsin çocuklar. Oradan hemen birisi atılıp, kadının göğsünden iğneyi çekmesiyle, al karısının suya atıp yok olması bir oluyor. Çocuklar olay karşısında bir an şaşırıyorlar. Sonra bir de bakıyorlar ki, onun kendisini attığı yerde suyun yüzüne devamlı kan çıkıyor. Oradan hemen olup biteni haber vermek için köye koşuyorlar.

Evdekiler biraz bekliyorlar, bakıyorlar hamur ekşidi ve tandır dayanıp indi, diyorlar biz başlayalım ekmeği pişirmeğe o da şimdi gelir. Biraz sonra çocuklar gelmiş ve olayı anlatmışlar. Haber köye yayılmış. Artık herkes anlamış ki, yedi yıldan beridir filankesin kapısında çalışan kadın bir al karısı imiş.

İşin garibi, evdekiler ekmek pişire pişire usanmış, yorulmuşlar, bir türlü hamurun sonu gelmemiş. Ekmekler dağ gibi yığıl-

miş. Bakmışlar olacak gibi değil, hemen bir "ocak" ailesine haber salmışlar. Onlar da öğretmişler ki: kündeleri uçtuğunuz sofranın üzerinden bir tutam hamur alıp gerisin geri hamur teknesine atın, ondan sonra hamurun sonu gelir. Çabuk tükenir. Onlar da öyle yapıp kurtulmuşlar (Köse 1964).

Köse (1964) Kars yöresinde *Alkızı/Alkarısı*'nin adının anılmadığını, ve genellikle '*adı daş altında kalsın*' ve/veya '*halasının kulağına it sıçsın*' gibi tanımlarla anıldığını belirtmektedir.

1.3. Albasmasına Karşı Önlemler ve Sağaltım Yolları

Anadolu'nun farklı bölgelerinde albasması'na karşı farklı önlemler uygulanagelmıştır. Bunlardan en etkinini, yukarıda da belirtildiği üzere, ocaklı birinin bir egyptasını (tercihan terlik ya da başörtüsü) lohusanın yanına koymaktır. Yanısıra başka önlemlere de başvurulmaktadır: Lohusa odasının kapısının arkasına süpürge koymak; odaya ayna, elek yerleştirmek; soğan, sarmısak, ya da nazarlık asmak; lohusa yastığının altına Kur'an, kama, orak, makas vb. demir alet, at yuları, erkek pantolon ve yelegei koymak; lohusanın yastığına iğne veya çuvaldız sokmak; odasında gece gündüz çerağ yakmak; üzerine kırmızı kurdele, kırmızı altın ya da yazma takmak; lohusaya ocaklı takkesi, gömleği ya da erkek külahı giydirmek (Acıpayamlı 1974); lohusayı geceleri yalnız bırakmamak, aybaşı gelin ve kızları odasına sokmamak (Soylu 1975); kurşun dökmek (Unver 1936) evde alkarısı'nın korktuğu, kaval çenen ötücü, kırmızı bir çeşit güvercin beslemek (M. Şakir 1933); Meryem Ana otunu suda ıslatarak lohusaya içirmek (Öztelli 1966); lohusanın yattığı odaya kır bir erkek at çekmek (Köse 1964), lohusanın başucuna bir kaz yerleştirmek ([Ongun] 1933)...

Albasması durumunda ise, *Alkızı/Alkarısı*'nin lohusanın ciğerini suya basıp yemeden korkutup ciğeri iade etmesine çalışılmaktadır. Bunun için hastanın yanında tüfek atılır, bağırsıp çağrışılır; ocaklı birinin gelip lohusayı okuyup üflemesi sağlanır (Köse 1964); lohusanın başucuna bir kurt dişi dikilir (Öztelli 1966); kurban kesilen koçların burunları kurutulup bir salyangoz kabuğu içine konularak albasan lohusanın başucuna asılır (Ülkütaşır 1939); lohusa pamuk atmada kullanılan hallaç yayına bindirilir; dört yol ortasında ulur; dört yol ağzında lohusa ağzına bulgur alarak tükürür ve geriye bakmadan eve döner hasta sıcak tutulur, karın ve kasıklarına sıcak toprak sarılır, karın ve kasıklara sıcak suyla pansuman yapılır (Soylu 1975)...

II. Alkızı/Alkarısı İnanışının Kökeni

Genel Kanı, *Alkızı/Alkarısı* inancının Orta asya kökenli, şamanistik bir kalıntı olduğu yönündedir. İnan (1972: 169-173), bu inancın Altaylı

boylarında, Kırgızlar'da, Kazaklar'da, Kazan Türkleri'nde, Fergana Özbekleri'nde, Yakutlarda ve nihayet Anadolu Türkleri'nin mevcudiyetine işaret eder ve "al" sözcüğünün ateş kültüyle ilintili olması ve Urenha-Tuba Türkleri'nde şamanların bu ruha "kaya yerlerde yaşayan altı Sarı Albıstarım", diye seslendiklerinden hareketle, bu ruhun tarihböncesi devirlerde koruyucu/iyicil bir ruh olabileceğini belirtmektedir (1972). İnan aynı yerlerde *Alkızu/Alkarısı*'nın şamanistik *albız*, *almıs* ruhlarıyla ilintili olduğunu söyler. Ancak daha sonra yayınladığı bir yazısında (1962), Dr. Ulla Johansen'in bir makalesine* dayanarak, *Alkızu/Alkarısı*'nın 'al' yani ateş ile ilintili olduğu görüşünde yanılmış olduğunu, bu inancı Türkler'in İndo-Cermen kavimlerden devraldığını ve bu kavimlerde çok eskiye dayanan ve yaygın bir biçimde inanılan "Alp ruhu" kavramının bozulmaya uğramış bir biçimi olduğunu belirtecektir.

Acıpayamlı (1974: 80-81) *Alkızu/Alkarısı* kavramının etimolojisini verirken, Orta Asya inançlarının yanısıra, *al*'i Ermenilerin *Ar-Moz*, Gürcülerin *Tarm-od* ve *Ali* adlı ruhlarıyla, ve Sümerlerin ateş kültü *Alu*'yla bağlantılandırmanın varlığına dikkati çekmekte, aynı inancın Araplar arasında *Ebullibat*, *Et Tabia* ve *Um Eş Çibyan* adlarıyla anıldığını belirtmektedir. Öte yandan, yine aynı kaynaktan, Hristiyanlığın ilk çağlarına ait bir Yukarı Mısır freskinde *Alabasdrıa* adlı, çocuk düşmanı bir dişi şeytanın bulunduğu vurgulanmaktadır.

Oğuz (1980: 731), *Alkızu/Alkarısı*'nı Sümer-Babil habis cini *Alu* ile Ermeni inancında "yılan saçlı, tunc tırnaklı, yaban domuzu dişli, daima kötülük edip hamile kadınlarla yeni doğmuş çocukların amansız düşmanı *Al* ya da *Alk*'la ilişkili olduğunu görüşündedir.

Eyüboğlu (1980: 121-123) ise, bu ruhun Orta Asya kökenli olduğunu kabul etmekle birlikte, Türk-öncesi Anadolu'nun yerli halklarının inançlarıyla kaynaşmış ve Anadolu'da biçimlenmiş bir inanış olduğunu belirtmektedir. Eyüboğlu, buna kanıt olarak Anadolu'da yaşayan müslüman-hristiyan tüm toplulukların albastı'dan sakınmasını gösterir.

Roax (1981, 1984) ise inancın Orta Asya/şamanistik kökeni konusunda emin gözükmemekte, *Alkızu/Alkarısı*'nın, İslamiyet'in kabulünden sonra, diğer tanrı ve iblislerle birlikte *cin* ve *peri* statüsüne indirilmiş pagan ilahlarından biri olabileceğini belirtmektedir (1984: 43). Roax (1984: 137) lohusa kadınlara musallat olan ve lohusa hummasını temsil eden bu ruhun tüm İran-Türk dünyasında görüldüğünü, ancak ortaçağa ilişkin izlerini bulamadığını belirtmekte, ancak, İnan'ın kanısının aksine, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da ve çağdaş Orta Asya toplumlarında görülen (1984: 167-168) *albız*'la doğrudan bağlantısının kesin olmadığını söylemektedir.

*Ulaşma olanağına bulamadığım, "Die Alfrau. Eine Dämonengestalt der Türkischen Völker" başlıklı bu makalenin *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (1959, B. 109, heft 2, ss. 303-316)'da yer aldığı belirtiliyce (İnan, 1962).

III. Alkızı/Alkarısı Söylencesi Üzerine Bir Çözümleme Denemesi

Etimolojik kökeni ne olursa olsun, tutarlı bir inanç sistemi olarak Orta Asya-İran-Anadolu bölgesinde vurgulanmakla birlikte, *Alkızı/Alkarısı* söylencesi, kanımca, içerdiği çeşitli unsurlarla çok daha yaygın ve kadim bir mitoslar dünyasıyla bağlantılanmaktadır. Bu bağlantıların sistematik-olmayan bir çözümleme denemesi dahi, bize bir söylencenin oluşum/biçimleniş sürecinin karmaşıklığı, çok yönlülüğü üzerinde bir fikir sahibi yapmaya yetecektir. Hemen belirteyim, süresi ve kapsamı son derece sınırlı olan bu çalışmanın, *Alkızı/Alkarısı* inancının kadim dünyadaki kimi olası bağlantılarına işaret etme dışında bir amacı ve jödiyası yoktur. Bu ise, söylencede öne çıkan kimi unsurların daha geniş bir bağlam içine oturtulması çabasıyla yapılacaktır.

Alkızı-Alkarısı söylencesinde ön plana çıkan bazı unsurların Orta Asya coğrafyasını aşan daha geniş bir mitoslar dünyasıyla bağlantılı olduğu göze çarpmaktadır. Bunları şöylece toparlamak olanaklıdır:

- *Cin-peri* inancı, Tylor'un *Animatizm* adını verdiği, iyi ve kötü, ya da yararlı ve zararlı ruhların belli yerleri, ağaçları, kovukları tuttuğu inancına dayanan, çok eski bir inanıştır (Örnek 1971:25). Kökeninin doğanın kişileştirilmesine ilişkin en eski dinsel tutumlara dayandığı düşünülmektedir. Grek mitolojisinde *nympha*'lar, karlarda, sularda, ormanlarda yaşayan dişi doğal ve tanrısal varlıklar, ya da perilerdir. Bunlardan bazıları Pan, Satyr'ler, Silen'ler ve Priapos gibi eril cinlerle ilişki kurmakla birlikte, esas olarak erkeklerden kaçarlar (Erhat 1978: 239-240). Tıpkı, uğramasını önlemek için lohusa yatağına erkek pantolonu, yelege konulan, lohusaya erkek başlığı giydirilen, erkek kuşağı sarılan, ya da yanında bir erkeğin (kocası) kalmasının sağlandığı *Alkızı/Alkarısı* gibi.

Oğuz (1980: 719), "İslam öncesinde çölün *satyr* ve *nymph*'leri olan cinlerin İslamiyette 'resmiyyet' kazandığından söz ederek, buna İslam'ın da kabul ettiği, Hz. Süleyman'a ilişkin söylenceleri örnek göstermektedir.

- *Alkızı/Alkarısı*'nın esas olarak *su başlarını* mekan tutması, onu *nymph*'lara biraz daha yaklaştırmaktadır. Bu durum, onu Eski Dünya mitoslarında sıkça karşımıza çıkan su perileriyle bağlantılandırmaktadır.

- Belirtmeye gerek var mı, bilmiyorum, *Alkızı/Alkarısı*, inanıldığı her yer *dişi* olarak düşünülmüştür. Dişi unsurun özellikle tarımın ortaya çıktığı neolitik dönemden itibaren, ekim ve hasat faaliyetlerindeki başat rolü nedeniyle her zaman bereket düşüncesiyle ilintilendirildiği, çevresinde bir bereket kültü oluşturulduğu bilinmektedir (Kaynaklardan birkaçını anmak gerekirse: Briffault 1990; Frazer 1964; Ehrenberg 1992; Getty 1990; Harding 1977). Avrupa'dan Avustralya'ya dek uzanan pek çok mitosda suların denetçisi kabul edilen (med-cezir nedeniyle) ay çevresinde oluşturulmuş kütlerin hemen tümü, dişi-merkezlidir (Harding 1977; Briffault

1990) ve kadınların yağmur yağdırıcı özelliklerine gönderme yapmaktadır (Harding 1977: 110, 128). Kammea *Alkızı/Alkarısı*'nı bu bağlamın dışında düşünmek olanaksızdır.

- Yukarıda gördüğümüz, *Alkızı/Alkarısı*'nin tutulduğunda, hizmet gördüğü eve sonuz bir bolluk/bereket getireceği inancı da sanırım, dişil *bereket kültü* ile ilintilidir; ancak olumsuz anlamda. Apansız gelen beklenmedik bolluğun, zenginleşmeye uğrayan evde büyü/sihir yapıldığına yorulduğu, bilinmektedir (Mayer 1982). Ortaçağ Avrupası'nın ünlü büyücü avcılarında Francesco-Maria Guazzo, ilk kez 1608'de basılan *Compendium Malificiarum*'unda, Şeytan'ın cadılarla zenginlik, lüks karşılığında kötülüğün hizmetine girmesi yolunda bir anlaşma imzaladığını kaydetmekteydi (Summers 1973: 81). Bu nedenle ani ve kaynağı belirsiz zenginleşme, Afrika'da olduğu kadar, Ortaçağ Avrupası cadı-avlarında "cadı işi" olarak görülmektedir. Bu, kammea doğa güçlerini simgeleyen (ve dişil-ağırlıklı olan) pagan ilahlarının merkezî (eril nitelikli) dinler karşısında gerilemesine gönderme yapan bir anlamdır.

- *Alkızı/Alkarısı*'nin kan ile bağlantısı, reddedilemeyecek ölçüde açıktır. Kadınlığın gerek aybaşı, gerekse doğum ve lohusalık dönemlerinde kanla ilişkisi düşünüldüğünde, buna şaşırılmaması gerekir. Bu ilişki, yeryüzü toplumlarının büyük çoğunluğu için tabularla çevrili, gizemli, gerilimli bir konu olagelmıştır. Frazer (1964: 211, 212-213, 216, 667-669) Avustralya Aborijinlerinden, Uganda'dan, Eskimolardan, Kuzey ve Güney Amerika yerlilerinden... aybaşı tabularına örnekler vermektedir.

- Öte yandan, kan bağlantısı, bizi dişil unsurun, doğurganlık ve bereketin antitezi olan 'öbür' vechesine, ölüm ve yoksullukla ilintili olan *olumsuz* yüzüne vardır. Neumann (1974: 147-211) bir 'bilinçdışı' simgeleyen bir *arktip* olarak değerlendirdiği "Büyük Ana"nın bu vechesini önemle vurgulamaktadır. Bu simgeleştirmede "Büyük Ana" kendi çocuklarını yutan ve ceselleriyle şişmanlayan "Korkunç Toprak" dır ve en yetkin simgesini, Hindu Ölüm tanrıçası Kali'de bulmaktadır. Kurban kanıyla beslenen Kali betimlemeleri, Tanrıça'yı "koyu tenli, insanların iç organlarını yiyen, gövdesine kobra yılanlarının dolandığı, ve sarkık göğüslü" korkutucu bir yaratık olarak sergilemektedir ve bu betimleme, yukarıda gördüğümüz, *Alkızı/Alkarısı* betimlemelerine ("*uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, vücudu yağlı, siyah ve uzun saçlı, memelerini -dev anaları gibi- omuzlarından geriye atmağa muktedir, el ve ayakları gayet küçük, bilhassa lohusa kadınların ciğerleriyle müteayyis, al gömlek giyinmiş, türlü kıyafetlere giren hâlâsa çok çirkin ve dişlek bir kadın...*") şaşırtıcı bir yakınlık gösterir.

Dahası, Kali yoksulluk ve ölümcüllükte tek değildir. Sümer/Babil yeraltı tanrıçası Ereshkigal'den Grek Hecate'ye, Gorgon'lara, yılan giysili Meksika tanrıçası Coatlicue'den Mısır'lı Neith'e pekçok ilahe/tanrıça

ölümle bağıntılıdır. Campbell (1991: 431) hem bolluk tanrıçası, hem de "insan yiyen yabancı kadın" olarak betimlenen İrlandalı Danu/Anu'dan söz etmektedir. Bu altyapı, Ortaçağ Avrupası'nda vaftiz edilmemiş bebekleri çalıp Sabbath'da cigerlerini yiyen (Özbudun 1981) 'cadı imgesi' ne zemin hazırlayacaktır.

- *Alkızı/Alkarısı*'na ilişkin yaygın bir inanış da, onun atlara (özellikle kısraklara) bindiği, gece boyu koştuğu, ertesi sabah ahıra giren hayvan sahibinin atını köpük içinde ve yeşelleri ince ince örülmüş olarak bulduğudur.

Her ne kadar Köse (1964) bu inancın at yeşeline meraklı sincap ya da gelincik büyüklüğünde bir hayvanın ahırlara girip atın yeşeline (özellikle de yeşesi uzun bırakılan kısraklara) saldırması, atın da kendini bu hayvandan kurtarmak için sabaha dek tepinmesi ve sabahleyin de köpük içinde bulunmasına dayandığını savunuyorsa da, *Alkızı/Alkarısı*'nın atlara dadanışının Orta Asya Türkleri'nde de yaygın bir inanış olması (Rou 1981), bu görüşü kuşku kılmaktadır. Ancak, Kökeni ne olursa olsun *Alkızı/Alkarısı*'nın atla bağlantısı, kadim ilahe/Ana Tanrıça'nın yabancı (ve evcil) hayvanlarla bağıntısını kuran ve Frig tanrıçası Kybele, Grek Artemis, Roma tanrıçası Fortuna, Spartalı tanrıça Orthia, Mısır'lı Hathor ve Isis, vb. Akdeniz havzası kültlerine ilişkin kalmaktadır.

- Hakkındaki pek çok inanış ve söylenceden *Alkızı/Alkarısı*'nın demirden korktuğu anlaşılmaktadır. Bu da, Frazer'ı (1964: 221-222) temel alacak olursak, bu peri/cadının demirin bulunuşundan önceki, ya da en azından demirin henüz bir yenilik sayıldığı bir döneme tarihlendiğine ve bu korkunun toplumun yeniliklere karşı duyduğu kuşku/korkuyu yansıttığına işaret etmektedir.*

- Nihayet, *Alkızı/Alkarısı*'ni savmak için Anadolu'da yaygın olarak kullanılan süpürge'nin de Anadolu söylence sistemi içinde önemli bir kötülük-savıcı ve bolluk-sağlayıcı değeri olduğunu Oğuz (1980: 474-477) aktarmaktadır. Kökeni ilk tapınakların süpürülmesinin yalnızca maddi değil, aynı zamanda tinsel arınma, kötücül ruhların giderilmesi anlamına geldiği kadim Mezopotamya dinlerine dayanan süpürge, Alevi Cem ayinlerinde günümüzde de önemli bir yer tutmaktadır.

IV. SONUÇ

Buraya kadar, Orta Asya, İran ve Anadolu'da yaygın bir inanış olan *Alkızı/Alkarısı*'ni daha geniş bir mitoslar sistemi içinde konumlandırmaya çalıştık. Sanırım, bu çaba, mitosların, birbirlerinden soyutlanmış değil, aksine insanların ortak gereksinimlerine karşılık vermekle birlikte birbiri içine örülen, birbirlerini karşılıklı etkileşim içinde biçimlendiren örüntülerine daha çok denk düşmektedir. Denebilir ki insanlığın, şafağından bu yana en erken değişime soktuğu değer, mitosları, söylenceleridir.

* Aynı tema Oğuz (1980: 727)da da işlenmektedir.

Her söylencenin, insanın temel gereksinimlerinden birini, ya da birkaçını karşıladığı, bu bakımdan kaygı-giderici bir işlevi olduğu söylene-gelmektedir. Peki, *alkızı/alkarısı* söylencesinin karşıladığı gereksinim ne olabilir?

Hiç kuşkusuz, bu söylence, olağandışı koşullarda gerçekleşen ve bu nedenle trajik olan *Ölüm*'ü açıklamak üzere türetilmiştir. Yeni doğurmuş genç kadının apansız ölümü, okur-yazar olmayan ya da sanayi-öncesi toplumlarda çok sık da rastlansa, trajik bir durumdur. (Sağ kalırsa) yeni doğan bebeğe ve varsa, ölen kadının diğer çocuklarına nasıl ve kimlerin bakacağı gibi yakıcı sorunları gündeme getirir. Mayer (1982: 58), Evans-Pritchard'dan hareketle, hastalık ve ölümün toplumlarda her zaman kaygı kaynağı olmakla birlikte, birinciye rutin tepkinin tıbbi müdahale, ikinciye rutin tepkinin ise cenaze töreni olduğunu, ancak hastalık ve ölümlerin rutin-dışı, doğal olmayan (lohusa ölümü gibi) bir biçimde gerçekleşmesi durumunda ise doğan kaygıyı gidermeye rutin tepkinin yetmediğini, bunun için büyü ve sihir açıklamalarına başvurulduğunu belirtmektedir. Kanımca *alkızı/albastı* söylencesi tam da böylesi bir işlevi yerine getirmektedir. Bu andan itibaren, söylencenin pratik değeri anlam ve önemini tümüyle yitirmektedir. Yani, albastısına karşı uygulanan önlemlerin hastalığı önlemesi ya da gidermesinin hiçbir anlamı kalmamaktadır. Çünkü söylencenin değeri kullanımında, pratik değerinde değildir. Hijyeni-enfeksiyon-septisemi arasındaki nedensel bağlantıları kuramayan, bunlardan haberi dahi olmayan bir toplumun, ödediği ağır bedelin kaygılarını giderecek mekanizmalar geliştirmekten başkaca bir çaresi de yoktur.

Bu, işin bir yönü. İkincisi ise, III. başlıkta ele alındığı üzere, söylencelere 'anayurt' arama çabasının anlamsızlığıdır. Gerçekten de, anılan bölümde verilen sınırlı, verilemeyen sonsuz sayıda örnekten de görülebileceği üzere, söylenceler birbirlerinden yalıtılmış değillerdir, aksine birbirleriyle unsur/anlayış/kavram/simge alışverişinde bulunarak birbirlerinin içine örülür, birbirlerini biçimlendirirler. Araştırmacıların çoğunun yerelliğini vurguladığı *alkızı/albastı* söylencesi de, bu örülüşün iyi bir örneğini oluşturmaktadır, kantsındayım.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1974) *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanışların Etnolojik Etüdü*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Campbell, J. (1991) *The Masks of Gods, Primitive Mythology*. Ankara.
- Briffault, R. (1990) *Analar*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Ehrenberg, M. (1992) *Women in Prehistory*. Londra: British Museum Publications.
- Elçin, Ş. (1965) "Al-Karı". *Türk Folklor Araştırmaları*, IX: 193.
- Erhat, A. (1978) *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eyuboğlu, İ.Z. (1987) *Anadolu İnanışları, Anadolu Mitolojisi, İnanç-Söylence Bağlantısı*. İstanbul: Geçit Kitabevi.

- Frazer, J. (1964) *The New Golden Bough*. Gözden geçirilmiş, kısaltılmış basım. T.H. Gaster (ed.). New York: Mentor Books.
- Getty, A. (1990) *Godless. Mother of Living Nature*. Londra: Thames and Hudson.
- Harding, M.E. (1977) *Women's Mysteries. Ancient and Modern*. Londra: Rider and Company.
- İnan, A. (1972) *Tarıhte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Basımevi.
- (1962) "Albastı-Alkarısı Üzerine Bir Etil". *Türk Folklor Araştırmaları*, VII: 158.
- Köse, M. (1964) "Al-Al Karısı Hakkında". *Türk Folklor Araştırmaları*, IX: 188.
- M. Zeki (1933) "İstanbul'da Doğum ve Çocuk Hakkında Adet ve İnanmalar". *Halk Bilgisi Haberleri*, 23-24.
- Maden, H.A. (1991) "Türklerde Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar". *Türk Aile Ansiklopedisi*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Mayer, P. (1982) "Witches". *Witchcraft and Demonology*, M. Marwick (Ed.) Penguin Books.
- Neumann, E. (1972) *The Great Mother. An Analysis of the Archetype*. New Jersey: Princeton University Press.
- Oğuz, B. (1980) *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, c. 2. İstanbul.
- Ongun, C.S. (1933) "Konya ve Civarında Halk İnanmaları". *Halk Bilgisi Haberleri*, 23-24.
- Örnek, S.V. (1971) *İlkelerde Din, Büyü, Savaş, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 100 Soreda Dizisi.
- Özbudun, S. (1981) "Otaçağ Avrupası'nda Büyüculü Avcı." *Süreç, Siyasal-Kültür Dergisi*, II:8.
- Öztelli, C. (1966) "Albastı, Alkarısı, Koruma ve Tedavisi". *Türk Folklor Araştırmaları*, X:209.
- Roux, J.P. (1981) "Démons: Turcs et Mongols". *Dictionnaire des Mythologies*, I:291. Y. Bonnefoy (Ed.) Paris: Flammarion.
- 1984 *La Religion des Turcs et des Mongols*. Paris: Payot.
- Soylu, S. (1975) "Mut Çevresinde Al Basması, Kırk Basması ve Kırktan Çıkma". *Türk Folklor Araştırmaları*, XVI: 308.
- Ş. Sabri (1939) "Muhtelif Ruhlar Hakkında". *Halk Bilgisi Haberleri*, 98.
- Summers, M. (1973) *The History of Witchcraft and Demonology*. Londra ve Boston: Routledge and Kegan.
- [Ülkütaşır], M.Ş. (1933) "Loğusalı Çağı". *Halk Bilgisi Haberleri*, 29 I. Tegin.
- (1939a) "Albastı Hastalığı, Tekevünû ve Tedavisi". *Halk Bilgisi Haberleri*, 95.
- (1939b) "Alkarısına Dair Halk İnanmaları". *Halk Bilgisi Haberleri*, 95.
- Ünver, S. (1936) "Türkiye'de Tıbbi Folklor Üzerine Rapor". *Halk Bilgisi Haberleri*, 56.

